

УДК 94(477.7)

Чирко Б. В.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
психології та суспільних наук, Академія муніципального
управління (Україна, Київ), polina_nz@mail.ru

НІМЕЦЬКЕ СЕЛО В УКРАЇНІ В УМОВАХ СТАЛІНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (1930–ті роки)

Метою дослідження є аналіз соціально-господарського стану німецького населення України в контексті економічної політики сталінського режиму у 1930-х роках. При підготовці публікації застосовувалися загальнонаукові методи досліджень в галузі історичної та етнологічної проблематики – принципи історизму та об'єктивності, а також конкретно-дослідницькі методи, зокрема, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, статистико-аналітичний. В пропонованій публікації показані етапи формування теоретичних установок та політичного курсу РКП(б) з питань виробничих об'єднань на селі, зокрема, політики колективізації сільського господарства. Остаточний поворот в бік колективізації визначився на жовтневому (1925 року) пленумі ЦК РКП(б). З кінця 1920-х років основними напрямками аграрної політики партії стали запровадження колгоспної системи, організація хлібозаготівель та розкуркулення селян, мета яких полягала в досягненні остаточної соціалізації українського села. Подібна господарська політика здійснювалася й в регіонах компактного проживання німецького населення України. Проте реалізація аграрної політики в колишніх німецьких колоніях мала специфічні форми в зв'язку з упередженням ставлення влади до німецького та менонітського населення як до «міцних хазяїв», «куркулів» та інших «антирадянських» та «контрреволюційних» елементів. Основними висновками дослідження є те, що запровадження колгоспної системи та проведення бузівських хлібозаготівельних кампаній призвело до остаточної деградації сільського господарства в регіонах компактного проживання німецького населення, стало безпосередньою причиною голодомору 1932–1933 років у німецькому селі.

Ключові слова: економічна політика РКП(б), аграрна політика, колективізація, хлібозаготівлі, німці, меноніти, господарська розруха німецького села.

Проблема історії національних меншин в Україні, зокрема, етнічних німців та менонітів, присвячені серйозні наукові розробки вітчизняних та закордонних істориків, етнологів, політологів, соціологів, демографів, представників інших наукових напрямів. Серед них особливе місце займають праці В. І. Наулка, М. І. Панчука, В. Б. Євтуха, І. М. Кулинич, Н. В. Кривець, А. І. Кудряченка, Л. Д. Якубової, В. В. Ченцова, Д. В. Архирейського, С. Й. Бобилевої, Е. Г. Плеської-Зебольд, Н. В. Осташевої (Венгер), В. М. Нікольського, М. М. Шитюка, О. І. Безносова, М. Е. Козиревої, О. А. Дингеса, В. К. Клеца, Г. І. Калінічевої, О. В. Коновалової, М. П. Костюка, О. Ф. Іванова, І. О. Іванькова, В. І. Марочка, В. М. Васильчука, А. І. Савіна, Альфреда Айфельда, опубліковані в збірниках наукових праць, наукових журналах та енциклопедичних виданнях. Публікації вітчизняних та закордонних авторів свідчать про значні успіхи наукової громадськості в дослідженні історії німецької етнічної групи в Україні. В той же час, уважний аналіз опублікованих праць дозволяє стверджувати, що в вітчизняній історіографії поки не існує публікацій, в яких соціально-економічні процеси в середовищі німецької національної меншини розглядалися б саме в контексті економічної політики сталінського режиму у 1930-х роках. Заповнити цю прогалину в українській історіографії – нагальна проблема сучасної історичної науки.

З початком «великого перелому» більшовицька партія перейшла до нового етапу здійснення кардинальних перетворень в аграрному секторі країни. Як зазначалося з кінця 1920-х років основними напрямками аграрної політики партії стали запровадження колгоспної системи, організація хлібозаготівель та розкуркулення селян, мета яких полягала в досягненні остаточної соціалізації українського села.

Численні резолюції більшовицької партії з аграрного питання свідчать про поступове формування теоретичних установок та політичного курсу РКП(б) з питань виробничих об'єднань на селі. Центральне місце в дискусіях партійної верхівки займали питання здійснення кооперації та колективізації сільського господарства. Остаточний поворот в бік колективізації визначився на жовтневому (1925 року) пленумі ЦК РКП(б). Рішеннями пленуму ставилося завдання «всебічно сприяти будівництву колгоспів (сільськогосподарських комун, сільськогосподарських товариств) маломіщного і середнього селянства [4, с. 371]. 30 грудня 1926 року була прийнята постанова ЦК ВКП(б) «Про підсумки радгоспного і колгоспного будівництва» [4, с. 371]. Пленум задекларував принципи добровільності колективізації незаможного селянства, а також надання колгоспам державної допомоги, податкових та інших пільг. Подібні принципи проведення колективізації не могли суперечити інтересам селянства. Частина незаможного селянства позитивно сприйняла можливість брати участь у роботі колективних господарств. У 1925 році в Україні було 5 454 колективних господарств, у 1928 році їх кількість зростає до 12 042 [5, с. 43]. Питома вага товариств спільної обробки землі (ТСОЗів) за цей же період збільшилася з 6,8% до 71,7%, в той же час як частка комун зменшилася (з 6,8% до 2,7%), а артільей (з 86,4% до 25,6%) [5, с. 43]. Однак більшість селян не поспішала до колгоспного життя. У 1928 році в Україні було колективізовано менш ніж 4% площі селянського землекористування [5, с. 44]. Незначною була також і кількість колективних господарств в регіонах проживання національних меншин. За матеріалами Другої Всеукраїнської наради по роботі серед національних меншостей (27–30 листопада 1930 року) у 1928 році в Україні було 24 єврейських колгоспи, 7 російських, 8 грецьких, 3 молдавських та 10 німецьких. Наступного року динаміка національних колгоспів становила: єврейських – 81, російських – 41, грецьких – 14, молдавських – 3, 6 польських та 65 німецьких. В результаті тиску органів влади по відношенню до селян і колоністів до 1930 року кількість національних колгоспів дещо збільшилася. В Україні вже діяло 94 єврейських колгоспи, 73 російських, 48 грецьких, 15 молдавських, 21 польський та 119 німецьких колгоспів [1, с. 53].

Темпи та кінцеві строки проведення суцільної колективізації в Україні були конкретизовані у постанові ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 року «Про темп колективізації та заходи допомоги держави колгоспному будівництву» [6, с. 100]. Зазначеною постановою Україну було віднесено до групи районів, у яких колективізацію планувалося завершити до восени 1931 року або навесні 1932 року. Однак радянсько-партійне керівництво України пішло на більш радикальні дії завершення колективізації – до осені 1930 року. Така лінія проведення колективізації була, зокрема, визначена в інструктивному листі ЦК КП(б)У від 24 лютого 1930 року, адресованому місцевим партійним організаціям України [2, с. 8].

«Низи» намагалися перевиконати завдання, що надходили «зверху». Про «запаморочливі» темпи кількісного збільшення колективних господарств йшлося у численних документах низових органів радянської влади, зокрема, у доповідній записці Шепетівської окружної контрольної комісії, що була адресована Генеральному секретареві ЦК КП(б)У С. В. Косіору

(квітень 1930 року) [6, с. 100]. Силові, по суті, репресивні методи організації колективних господарств в ряді випадків зустрічали активну протидію українського селянства, мешканців польських сіл, німецьких та менонітських сільськогосподарських колоній. Проте «народна влада» жорстоко придушувала виступи селян. Повідомлення про сутички селян з підрозділами НКВС та армійськими частинами нагадували зведення з театру воєнних дій. Наведемо телеграму, що була адресована керівництву Державного політичного управління УСРР. У телеграмі, призначеній для подальшої передачі С. В. Косіору, відзначалося: «Вчорашній оперативний удар спричинив витверезний вплив не тільки на Червоноповстанський район, але й на Фрідріх–Енгельсівський [німецький національний – Авт.] район. Операції продовжуються. Населення само здає зброю і видає заводіїв та підбурювачів з куркулів. Виступи можна вважати остаточно ліквідованими. Дуже хороше враження складає розмножена стаття Сталіна та новий статут сільськогосподарської артілі, залишення корів, птиці та дрібної худоби – кращий спосіб ліквідації бабських виступів. . . Одеса. 5 березня 1930 року. Балицький» [8, арк. 7].

Масові виступи селянства змусили більшовицький режим на певний час призупинити форсування темпів колективізації. 2 березня 1930 року в газеті «Правда» була опублікована стаття Й. І. Сталіна «Запаморочення від успіхів», в якій йшлося про неприпустимість утвердження колективізації адміністративними засобами. Селяни отримували можливість вільного виходу з колгоспів. 14 березня була опублікована постанова ЦК ВКП(б) «Про боротьбу з викривленнями партлінії в колгоспному русі». Примусова колективізація була проголошена «перегином», а вся відповідальність за помилки у ході її запровадження перекладалася на місцеві органи влади [4, с. 388]. Прийняттям зазначених документів влада намагалася врятувати колективну систему, зменшити соціальну напруженість у суспільстві, запобігти подальшим виступам селян. Почався масовий відтік селян з колгоспів. До восени 1930 року тільки третина селян продовжувала залишатися у колгоспах [4, с. 389]. У Високопільському німецькому районі до жовтня 1930 року в колгоспах залишилися лише 27% господарств, а у Карл–Лібкнехтівському німецькому районі – лише 23,5%. В той же час у Молочанському німецькому районі кількість колективізованих господарств залишалася на рівні 79,9%.

Колгоспний сектор значно скоротився, проте партія продовжувала курс на суцільну колективізацію сільського господарства. У вересні 1930 року ЦК ВКП(б) надсилав обкомам, крайкомам та ЦК компартій республік директивного листа «Про колективізацію». Перед партійними організаціями ставилося завдання досягти «нового могутнього піднесення колгоспного руху» [4, с. 389]. Подальші темпи колективізації визначалися на грудневому (1930 року) об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б). ЦК партії поставив завдання колективізувати протягом 1931 року не менш як 80% селянських господарств у степових і не менш 50% – у лісостепових районах України [4, с. 389]. Проте фактично до жовтня 1931 року було колективізовано майже 87% селянських господарств Степу, 70% – в Лівобережному Лісостепу і 65% у Правобережному Лісостепу України [4, с. 390].

Високих темпів колективізація набула в регіонах проживання національних меншин, зокрема, в німецьких національних районах. Незважаючи на протидію значної частини селянства, тиск та репресії робили свою справу – кількість соціалістичних кооперативних господарств зростала неймовірно швидкими темпами. За даними інформаційної групи Укрколгоспцентру в Україні (за станом на грудень 1931 року) тільки в місцях компактного проживання національних меншин було 2 322 колгоспи, які об'єднували 171 455 господарств: 898 російських колгоспів (78 450 господарств); 325 єврейських (19 338); 225 польських (10 145); 107 молдавських (10 033); 81 болгарський (7 523); 38 грецьких (4 375); 15 чеських (1 212); два циганських (48); один вірменський (35); один шведський (85), а також 629 німецьких (40 215). Як бачимо з наведених матеріалів, чисельність німецьких колгоспів була значно вищою в порівнянні з єврейськими, польськими, болгарськими, грецькими та молдавськими колгоспами і дещо поступалася кількості російських колгоспів.

З загальної кількості національних колгоспів понад півтори тисячі було розташовано в національних районах. Зокрема, за станом на 10 травня 1931 року у Високопільському німецькому національному районі було 44 колективних господарств, 20 – у Зельцькому, 101 – у Карл–Лібкнехтівському, 115 – у Молочанському, 39 – у Пулинському, 14 – у Спартаківському, 57 – у Люксембурзькому.

Питання організації колгоспної системи та характер її діяльності знайшли ґрунтовне відображення в зведенні інформаційної групи Наркомату землеробства України «Про колгоспний рух у національних районах України» (5 квітня 1931 року). За даними інформгрупи Наркомзему УСРР ступінь колективізації у національних районах була дещо вищою ніж у середньому по республіці. Так, якщо в цілому по Україні (за станом на 20 березня 1931 року) було колективізовано 54,7% господарств та 58,79% орної землі, то в національних районах відповідно 58,8% та 68,3% [2, с. 310–311]. На цей же період в єврейських районах було колективізовано 86,5% господарств та 90,4% орної землі, в грецьких районах відповідно 70,5% та 66,7%, болгарських – 73,9% та 71,9%, російських – 49,4% та 55,8%, у польському районі – 16,8% та 16,2%, по німецьких районах було колективізовано 77,0% господарств та 81,1% орної землі. Наведені дані свідчать, що ступінь колективізації в німецьких національних районах була на рівні з грецькими та болгарськими районами хоча й дещо поступалася єврейським національним районам. В документі зазначалося, що рівень колективізації по окремих районах значно відрізнявся. Так, по німецьких національних районах в Люксембурзькому районі було колективізовано 95,5% господарств, в Молочанському – 95%, Високопільському – 92,1%, Зельцькому – 90,7%, Спартаківському – 86,7%, Карл–Лібкнехтівському – 79,2%, а в Пулинському – всього 25,3% [2, с. 312].

Як свідчать наведені матеріали певним контрастом в порівнянні з іншими німецькими національними районами був Пулинський район, стан колективізації в якому (за станом на 10 жовтня 1931 року) дорівнював 27,6% по господарствах та 50,9% по орній землі. Зазначимо також, що приблизно таким же низьким був рівень колективізації по Мархлевському польському національному району, де було колективізовано (також

за станом на 10 жовтня 1931 року) 18,9% господарств та 21,2% орної землі [11, арк. 23]. Такий «неприпустимий» стан у Пулинському та Мархлевському національних районах влада пояснювала причинами політичного характеру та недоліками організаційної роботи: впливом релігійних груп, недостатнім тиском на куркулів, низькою активністю апаратних працівників сільських рад тощо. У зв'язку з цим нагадаємо, що Пулинський та Мархлевський райони були єдиними національними районами, що знаходилися в Київській області, тобто в західній прикордонній смузі України, і мали подібні природно-економічні умови для розвитку сільського господарства. Тому, на наш погляд, дійсними причинами низького рівня колективізації в цих районах були не стільки недоліки організаційної роботи місцевих органів влади та підступність «класового ворога», скільки рішуча протидія селянства, викликана традиційними для цієї місцевості формами господарювання: переважанням хуторської системи, складністю проведення землеустрою, черезсмузжям земельних угідь тощо.

Стосовно темпів запровадження та строків остаточного завершення процесу суцільної колективізації в німецьких національних районах зазначимо, що за станом на 10 жовтня 1931 року в Високопільському районі було вже колективізовано 92,5% господарств та 92,6% земельних угідь; в Зельцькому районі ці показники відповідно становили – 92,5% та 95,0%; в Карл–Лібкнехтівському – 89,1% та 90,3%; в Молочанському – 94,7% та 95,4%; в Спартаківському – 90,7% та 86,2%; в Люксембурзькому – 96,2% та 98,0%. Застосовуючи репресивні методи та активний тиск на селян більшовицька партія змогла реалізувати програму колективізації сільського господарства. На початку 1930-х років процес суцільної колективізації українського села, в тому числі і в регіонах проживання німецького та менонітського населення було завершено.

«Перемога» суцільної колективізації призвела до кардинальних змін у соціальній структурі українського селянства. Колгоспна система як «соціалістичний» спосіб господарювання не могла співіснувати з прошарком заможних хазяїв, господарська система яких була антиподом господарської системи «колгоспного ладу». Природне співіснування та взаємодія заможних селянських господарств з соціалістичним сектором сільського господарства були неможливі. Тому політика «обмеження» та «витіснення» капіталістичних елементів, яка здійснювалася в аграрному секторі у 1928–1929 роках, пізніше, за умов панування колгоспної системи, набула нової «логіки» свого подальшого розвитку, а саме – політики ліквідації прошарку заможних селян. Причому, підкреслимо, мова вже йшла не про обмеження господарської та іншої діяльності заможних селян, а усунення з господарського та суспільного життя певної соціальної групи, іншими словами набувала силу політика ліквідації куркульства «як класу».

Про кардинальну зміну у ставленні партії по відношенню до куркуля, як відомо, йшлося у промові Й. Сталіна на Всесоюзній конференції аграрників–марксистів «До питань аграрної політики в СРСР» (29 грудня 1929 року). Й. Сталін заявив про перехід «від політики обмеження експлуататорських тенденцій куркульства» до «політики ліквідації куркульства, як класу» [2, с. 121]. 30 січня 1930 року Політбюро ЦК ВКП(б) приймає постанову «Про заходи в справі ліквідації куркульських господарств

в районах суцільної колективізації» [5, с. 93]. Зазначеним документом ставилося завдання понад 50 тисяч куркулів «ізолювати» в тюрмах або концтаборах, а ще 112 тисяч вислати в південні райони країни.

З урахуванням специфіки соціального розшарування та наявності у німецьких колоністів значної кількості заможних господарств органи радянсько–партійної влади особливу увагу приділяли ліквідації «куркульських елементів» в регіонах проживання німецького та менонітського населення. 12 грудня 1929 року Президія Ради національностей ЦВК СРСР прийняла постанову «По докладу про господарське та соціально–культурне обслуговування німецького населення в Союзі РСР». Окрім загальних фраз щодо «правильного здійснення національної політики радянської влади», «значного господарського зміцнення та зростання культурного рівня робітничих та бідняцько–середняцьких мас німців» йшлося також про необхідність посилення боротьби з «класово–ворожими» виступами куркульства у німецькому селі [10, арк. 102]. ЦВК Союзу РСР поставив перед керівництвом союзних республік завдання: «здійснити заходи до організації в німецьких селах крупних насінневих та скотарських колгоспів; машинно–тракторних станцій; розвитку спеціальних фондів виробничої кооперації та розширення мережі промислових підприємств, які переробляють сільськогосподарську продукцію; забезпечити повне кооперування німецького батрацтва та бідноти в найближчі роки та підсиле залучення [так в документі – Авт.] бідняцько–середняцьких мас німців в колгоспне будівництво» [10, арк. 103]. Дещо раніше, 20 березня 1929 року, Секретаріат ЦК КП(б)У приймає резолюцію «Про економічну, культурну, радянську та партійну роботу в німецьких селах». В резолюції, як і в попередньому документі, йшлося про необхідність посилення роботи серед німецького населення та боротьби з «куркульськими елементами» [7, арк. 136–138].

Після прийняття партійних постанов та різноманітних законодавчих актів щодо ліквідації куркульства як класу процес розкуркулення набуває масового характеру. При цьому, зазначимо, що інтенсивність та масштаби розкуркулення в місцях компактного проживання німецького населення визначалися не тільки формальною необхідністю виконання прийнятих законодавчих актів, але й відомим упередженням влади по відношенню до мешканців німецьких та менонітських колоній як до «заможних хазяїв», «напівпоміщиків» та й взагалі «соціально–чуждих» елементів. Архівні документи, опубліковані матеріали дозволяють прослідкувати процес розкуркулення ряду менонітських колоній Хортицького та Молочанського районів. Тільки у 1929 році по Хортицькому району було розкуркулено 125 менонітських господарств. В колонії Павлівка під розкуркулення підпало 21 господарство, в колонії Нижня Хортиця було розкуркулено 19 господарств, в колонії Кічкас – 2, Бабурка – 11, Смоляна – 14, Широке – 19, Хортиця – 16. Поряд з Хортицькими колоніями в Молочанському районі (за станом на 26 березня 1930 року) було розкуркулено 316 господарств, мешканці яких примусово переселилися у «виселки» – Октоберфельд, Нейгоф і Краснополе.

Розкуркулень, арештів та заслань зазнали також мешканці німецьких сільськогосподарських колоній. В Одеській окрузі лише за період з січня по лютий 1930 року було розкуркулено та вислано на Північ

434 німецькі родини загальною кількістю 2 049 чоловік, що становило понад третини всіх розкуркулених та висланих по округі селян. 12 березня 1930 року 600 мешканців села Широке Хортицького району провели мітинг. Його учасники виступали проти діяльності товариств спільної обробки землі та намагалися захистити розкуркулених селян. В Хортицькому районі під час проведення розкуркулення мешканці колонії Бабурка заявили: «Якщо одного вишлете, ми з ним поїдемо». В поселеннях Миколаївської сільради біднота відмовлялася переселятися в залишені куркулями хати та приймати конфісковане майно. Звернемо увагу й на те, що у ряді випадків, у виступах колоністів брали участь і жінки, які, як відомо, за традицією німецьких та менонітських громад, зазвичай, не брали активної участі в громадському та політичному житті. На початку березня 1930 року у Фрідріх–Енгельсівському німецькому районі мешканці ряду німецьких сіл також виступили на підтримку розкуркулених односельчан. Під час заворушень німецьких колоністів жінки висували вимоги звільнення тих, кого заарештували або вислали у ході проведення кампанії по боротьбі з куркульством, вимагали повернути право голосу «позбавленцям», розпустити колгоспи та забезпечити роботою мешканців колоній. В сутичках з колоністами влада застосувала зброю та провела арешти. Проте, зазначимо, що ставлення мешканців колоній до розкуркулення не було однаковим. Так, мешканці колонії Альтонау вимагали позбавити виборчих прав К. Діка та Г. Нейфельда, а їх самих вислати за межі України. Списки куркулів призначених до висилки з колоній затверджувалися на зібраннях колгоспників та батрацьких зборах.

З середини 1920–х років держава взяла курс на поступове згортання нової економічної політики. Відхід від непу знайшов своє відображення в аграрній сфері, промисловості та ринкових відносинах. У грудні 1925 року на XIV з'їзді ВКП(б) партія проголошує новий стратегічний курс розвитку суспільства – здійснення політики індустріалізації. Форсовані темпи індустріалізації вимагали пошуків фінансових та матеріальних ресурсів необхідних для її реалізації. Кошти на індустріалізацію можна було отримати тільки вилучивши їх з селянства. Для отримання необхідних коштів влада почала здійснювати політику, яка отримала багатозначну назву «ножиці цін». Сутність цієї політики полягала у штучно створюваному перепаді у цінах на промислові та сільськогосподарські товари [4, с. 373]. Селяни відмовлялися від продажу хлібу за заниженими цінами. У 1927–1928 роках в країні виникла хлібозаготівельна криза [4, с. 375–376]. За умов жорсткого протистояння з селянством влада застосувала надзвичайні методи, які згодом перетворилися на сутність та принципи здійснення хлібозаготівельних кампаній.

Надзвичайні методи проведення хлібозаготівельних кампаній відчували на собі і німецькі сільськогосподарські колонії України. Під час проведення хлібозаготівель восени – взимку 1929 року в Карл–Лібкнехтівському німецькому районі 635 колоністів, так званих «куркулів», було віддано під суд, майно 165 господарств – описано, а 322 – примусово продано. У Люксембурзькому районі було розкуркулено 166 господарств, конфісковано 161 житловий будинок та 1 906 га земельних угідь. Під загрозою репресій німецькі колоністи виконали хлібозаготівельну кампанію 1929–1930 року. У 1930 році

Високопільський район виконав плани хлібозаготівель на 123% від запланованої норми, а Фрідріх–Енгельсівський – на 110%.

Незважаючи на високий рівень обсягу запланованих хлібозаготівель колоністи виконали хлібозаготівельну кампанію і в наступному 1930–1931 році. Це стало можливим завдяки хорошим врожайам, а також прагненню колоністів уникнути можливих репресій у випадках невиконання хлібозаготівельних завдань. Так, виконання хлібозаготівель по Молочанському району в 1931 році становило 100,4% від запланованих норм. Проте виконати плани хлібозаготівельної кампанії 1931–1932 року для німецьких колоністів було набагато складніше. Пояснювалося це тим, що врожайність 1931 року в порівнянні з попереднім господарським роком була значно нижчою. Ряд німецьких районів постраждали від паводків та посухи. Так, в Високопільському районі понад 30% посівів загинуло від паводків, а Молочанський район постраждав від посухи. В роки колективізації внаслідок поганої організації роботи в колгоспах, а також небажання селян усуспільнювати худобу її поголів'я значно зменшилося. В Високопільському районі від початку проведення колективізації у порівнянні з 1926 роком кількість коней і корів зменшилася відповідно в 1,5 і 3,5 разів. В Люксембурзькому районі поголів'я худоби в порівнянні з 1928 роком зменшилося на 50,3%, зокрема, корів – на 48,8%. Скорочення поголів'я худоби призвело до зменшення врожайності основних зернових культур. Так, по Молочанському району врожайність жита скоротилася до 5,2 пудів з гектара, ячменю – до 8, а вівса – до 7,4 пудів. В той же час плани хлібозаготівель продовжували збільшуватися. Звернемо увагу й на те, що плани по заготівлях встановлювалися теоретично, на основі так званих розрахункових цифр без урахування реальних можливостей сільських господарств. В результаті хлібозаготівлі 1932 року в Україні були виконані тільки на 94,3%. Подібне мало місце і в німецьких національних районах. В Високопільському районі план по хлібозаготівлях було виконано лише на 87%. За невиконання плану хлібозаготівель по Високопільському районі 16 власників так званих «куркульських» господарств, а також 50 колоністів індивідуального сектору було засуджено. 32 «куркульських» господарства та 133 господарств індивідуального сектору підлягали примусовому продажу. У зв'язку з невиконанням хлібозаготівель у повному обсязі сім правління колгоспів також притягалися до судової відповідальності.

Заради неухильного виконання плану заготівель 1932 року влада продовжувала застосування репресивних заходів по відношенню до селян. Масштаби репресій зростали та набували все більш бузувірських форм. Треба сказати, що методи здійснення хлібозаготівель (погрози, шантаж, незаконне утримання під вартою, знущання над жінками, побиття селян) були повністю ідентичними як в українських селах, так і в місцях проживання національних меншин. Репресивні методи вилучення у селян хліба супроводжувалися заходами економічного тиску. Села, яким не вдавалося виконати план по хлібозаготівлі, обкладалися різними штрафами та заносилися на так звану «чорну дошку», в результаті чого в них припинявся продаж промислових товарів повсякденного попиту, а мешканцям села заборонялося виїжджати з населеного пункту, що означало економічну блокаду. Не зупинялася

влада і перед вилученням насіннєвого фонду, який також йшов на потреби хлібозаготівель. Звернемо увагу й на те, що розрядки по хлібозаготівлях були не тільки великими, але й нерідко набагато перевищували кількість зібраного селянами хліба. Зрозуміло, що в таких умовах реалізація абсолютно нереальних планів хлібозаготівель могла означати для селян тільки одне – неминучий голод. Для тих же, хто проживав у селах, що були занесені на «чорну дошку» і тому не мав можливості знайти продукти харчування десь в іншому місці, поставала загроза голодної смерті.

Зазначимо також, що в ці трагічні для України роки далеко не всі представники влади йшли на безоглядне виконання нелюдських планів хлібозаготівель. Як свідчать документи чимало голів сільрад та правлінь колгоспів, членів хлібозаготівельних бригад, керівників партійних та радянських органів районного та обласного значення в умовах тоталітарного режиму, ризикуючи не тільки своїм благополуччям, а, можливо, й життям, робили все, що було в їх силах, аби врятувати людей від голодної смерті. Подібна «жаліслива» позиція розглядалася організаторами хлібозаготівель як потакання «утриманським настроям» колгоспників, що, за їх думкою, могло поставити під загрозу виконання планів заготівлі зерна. Докори на адресу тих, хто ще «по-більшовицькі» не взявся за виконання хлібозаготівель, пролунали, зокрема, на пленумі Карл-Лібкнехтівського німецького національного району. Один з депутатів пленуму відзначав: «Виконання плану хлібозаготівель залежало від того, як на місцях зуміли організувати роботу, наприклад, по Гальштадтській сільраді взялися по-більшовицькому за роботу, і тому план по продкультургах у колгоспах виконаний. Інакше в Карлсруєвській сільраді. В цій сільраді робітники, які працюють по хлібозаготівлях, самі шепотять, що плани нереальні, і це відбивається на їхньому виконанні...

У Вормській сільраді один колгосп [так в документі – Авт.] роздав своїм членам по 18 пуд[ів] пшениці, і сільрада на це не реагувала, але коли приїхали робітники з району, ця помилка виправлена». В документі також відзначалося: «Деякі уповноважені РВКу [Карл-Лібкнехтівського райвиконкому – Авт.] гальмують деякою мірою хлібозаготівлю, наприклад, від уповноваженого в нашій [Вормській – Авт.] сільраді правління колгоспів вимагали офіційного розпорядження на вивіз всього засівматеріалу під хлібозаготівлі. На таку вимогу уповноважений не міг відповісти. Такі уповноважені не допомагають роботі, а заважають» [7, арк. 16]. «Утриманські настрої» були відмічені також і в Ландауській німецькій національній сільраді [7, арк. 16]. Як не намагалися деякі комуністи та активісти села виступати проти грабіжницьких хлібозаготівельних кампаній, вони продовжувалися. Хлібозаготівлі не тільки призвели до остаточного розорення селянських господарств та подальшої деградації села, але й стали безпосередньою причиною голоду 1932–1933 років.

З кінця 1920-х років основними напрямками аграрної політики партії були запровадження колгоспної системи, організація хлібозаготівель та розкуркулення селян. Мета аграрної політики режиму полягала в досягненні остаточної соціалізації українського села. Реалізація аграрної політики в колишніх німецьких колоніях мала специфічні форми в зв'язку з упередженим ставленням влади до німецького та менонітського населення як до «місних хазяїв», «куркулів» та інших «антирадянських» та

«контрреволюційних» елементів. Дослідження зазначеної проблеми дозволяє стверджувати, що запровадження колгоспної системи та проведення бузувірських хлібозаготівельних кампаній призвели до остаточної деградації сільського господарства в регіонах компактного проживання німецького населення, стали безпосередньою причиною голодомору 1932–1933 років у німецькому селі.

Список використаних джерел

1. Второе Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств, 27–30 ноября 1930 г.: Стенографический отчет и постановления. – Москва; Харьков; Минск: Центриздат, 1931. – 160 с.
2. Коллективизация і голод на Україні. 1929–1933: [зб. док. і матеріалів / упоряд. Г. М. Михайличенко, С. П. Шаталіна; відп. ред. С. В. Кульчицький]. – К.: Наук. думка, 1992. – 733 с.
3. Немцы Украины: материалы к энциклопедии «Немцы России» / [сост. С. И. Бобылева и др.]. – М., 2002. – 209 с. – (Пилотный сборник; вып. 7).
4. Політична історія України. XX століття. У шести томах [ред. кол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.]. – К.: Вид-во «Генеза», 2003. – Т. 3. Утвердження радянської влади в Україні (1921–1938). – 445 с.
5. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки: монографія / [В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький / під. ред. С. О. Василенко]. – К.: Вид-во «Либідь», 1991. – 344 с.
6. Чирко Б. В. Німецька національна меншина в Україні: етнополітичні та соціально-економічні процеси в умовах радянської політичної системи (перша половина XX століття): монографія / Богдан Володимирович Чирко. – К.: АМУ, 2015. – 248 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.117.
8. Там само. – Оп.20. – Спр.3154.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.451.
10. Там само. – Спр.551.
11. Там само. – Спр.552.

References

1. Vtoroye Vseukrainskoye soveshchaniye po rabote sredi natsionalnykh men'shinstv, 27–30 noyabrya 1930 g.: Stenograficheskiy otchet i postanovleniya. – Moskva; Kharkov; Minsk: Tsentrizdat, 1931. – 160 s.
2. Kolektyvizatsiia i holod na Ukraini. 1929–1933: [zb. dok. i materialiv / uporiad. H. M. Mykhailychenko, Ye. P. Shatalina; vidp. red. S. V. Kulchytskyi]. – K.: Nauk. dumka, 1992. – 733 s.
3. Nemtsy Ukrainy: materialy k entsiklopedii «Nemtsy Rossii» / [sost. S. I. Bobyleva i dr.]. – M., 2002. – 209 s. – (Pilottony sbornik; vyp. 7).
4. Politychna istoriia Ukrainy. XX stolittia. U shesty tomakh [red. kol.: I. F. Kuras (holova) ta in.]. – K.: Vyd-vo «Geneza», 2003. – T. 3. Utverdzhennia radianskoi vlady v Ukraini (1921–1938). – 445 s.
5. Stalinizm na Ukraini: 20–30-ti roky: monohrafiia / [V. M. Danylenko, H. V. Kasianov, S. V. Kulchytskyi / pid. red. S. O. Vasylenko]. – K.: Vyd-vo «Lybid», 1991. – 344 s.
6. Chyrko B. V. Nimetska natsionalna menshyna v Ukraini: etnopolitychni ta sotsialno-ekonomichni protsesy v umovakh radianskoi politychnoi systemy (persha polovyna XX stolittia): monohrafiia / Bohdan Volodymyrovych Chyrko. – K.: AMU, 2015. – 248 s.
7. Central'nyy derzhavnyy arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrainy. – F.1. – Op.7. – Spr.117.
8. Tam samo. – Op.20. – Spr.3154.
9. Central'nyy derzhavnyy arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnia Ukrainy. – F.413. – Op.1. – Spr.451.
10. Tam samo. – Spr.551.
11. Tam samo. – Spr.552.

Chyrko B. V., candidate of historical sciences, associate professor of the Academy of Municipal Management Department of Psychology and Social Sciences (Ukraine, Kyiv), polina_nz@mail.ru

The German village in Ukraine under the Stalinist economic policy (1930–th)

The paper pursues a goal to analyze the socio-economic condition of the Ukraine's German population within the context of the Stalinist regime's economic policies in the 1930s. In preparing the publication, the Author has used the general scientific research methods in the field of historical and ethnological issues – principles of historicism and objectivity, as well as specific research methods, including problem-chronological, historical and comparative, statistical and

analytical. The present publication divulges the major stages of formation of the theoretical guidelines and the RCP(b)'s political course in the issues of the production associations in rural areas, in particular of the agriculture's collectivization policy. The final turn toward collectivization took place at the October (1925) Plenum of the RCP(b). Since the late 1920s, the main directions of agrarian policy of the party were as follows: the introduction of the collective farm system, the organization of grain procurements and peasant's de-kulakization, which purpose was to reach the definitive socialization of the Ukrainian village. Similar economic policy has been implemented also in the regions of the German population's compact residence in Ukraine. However, implementation of the agricultural policy in the former German colonies had specific forms due to the authority's preconceived treatment of the German and the Mennonite population as the «tidy farmers», the «kulaks» and the other «anti-Soviet» and «counter-revolutionary» elements. The main conclusion of the study is that introduction of the collective farm system and conduct of the savagely cruel grain procurement campaigns led to the final degradation of agriculture in regions of the German population's compact residence, as well as became the direct cause of the 1932–1933 famine in the German village.

Keywords: economic policy of the RCP(b), agricultural policy, collectivization, grain procurements, the Germans, the Mennonites, economic devastation of the German villages.

Чирко Б. В., кандидат исторических наук, доцент кафедры психологии и общественных наук, Академия муниципального управления (Украина, Киев), polina_nz@mail.ru

Немецкое село в Украине в условиях сталинской экономической политики (1930-е годы)

Целью исследования является анализ социально-экономического состояния немецкого населения Украины в контексте экономической политики сталинского режима в 1930-х годах. При подготовке публикации применялись общенаучные методы исследований в области исторической и этнологической проблематики – принципы историзма и объективности, а также конкретно-исследовательские методы, в частности, проблемно-хронологический, историко-сравнительный, статистико-аналитический. В предлагаемой публикации показаны этапы формирования теоретических установок и политического курса РКП(б) по вопросам производственных объединений на селе, в частности, политики коллективизации сельского хозяйства. Окончательный поворот в сторону коллективизации определили на октябрьском (1925 года) пленуме ЦК РКП(б). С конца 1920-х годов основными направлениями аграрной политики партии стали внедрение колхозной системы, организация хлебозаготовок и раскулачивания крестьян, цель которых заключалась в достижении окончательной социализации украинского села. Подобная хозяйственная политика осуществлялась и в регионах компактного проживания немецкого населения Украины. Однако реализация аграрной политики в бывших немецких колониях имела специфические формы в связи с предубежденным отношением власти к немецкому и меннонитскому населению как к «крепким хозяевам», «кулакам» и прочим «антисоветским» и «контрреволюционным» элементам. Основными выводами исследования является то, что внедрение колхозной системы и проведение чрезвычайной жестких хлебозаготовительных кампаний привело к окончательной деградации сельского хозяйства в регионах компактного проживания немецкого населения, стали непосредственной причиной голода 1932–1933 годов в немецком селе.

Ключевые слова: экономическая политика РКП(б), аграрная политика, коллективизация, хлебозаготовки, немцы, меннониты, хозяйственная разруха немецкого села.

* * *

УДК 94(477)

Кицак Б. В.,
аспірант кафедри історії України історичного факультету, Житомирський державний університет ім. Івана Франка (Україна, Київ), kitsak_bogdan@mail.ru

ОКУПАЦІЙНА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МЕДИЧНИХ КАДРІВ В РАЙХСКОМІСАРИАТІ «УКРАЇНА» У 1941–1943 РР.

Розглянуто питання функціонування системи підготовки медичних працівників на території Райхскомісаріату «Україна» протягом 1941–1943 рр. Вказано на проблеми, які існували перед окупаційною владою при відновленні системи медичних навчальних закладів. Важливим фактором було здійснення радянською владою евакуації засобів та персоналу медичної галузі, що призвело до надзвичайно складних умов в охороні здоров'я на початку окупації нацистами даного регіону. Для вирішення проблеми нестачі кваліфікованих лікарів німецька адміністрація відновлювала медичні навчальні заклади, фахові школи та вводила короткострокові курси для лікарів. Проте в умовах постійних змін на фронті повністю вирішити питання нестачі медичних працівників для системи охорони здоров'я Райхскомісаріату «Україна» так і не вдалося.

Ключові слова: лікар, війна, охорона здоров'я, медперсонал, окупація, нацистська адміністрація, Райхскомісаріат «Україна».

Період окупації території Української РСР нацистською Німеччиною в роки Другої світової війни перебуває у стані заповнення так званих «білих плям». Одним із маловивчених питань, яке потребує висвітлення, є проблема підготовки медичних працівників для системи охорони здоров'я на території Райхскомісаріату «Україна» в 1941–1943 рр.

В історіографії серед наявних наукових досліджень, які дотично піднімають тему підготовки медичних працівників в період окупації, є дисертаційна робота В. Гінди [1]. На базі архівних матеріалів автор демонструє діяльність навчальних закладів, зокрема медичних інститутів та спеціалізованих шкіл, які займалися підготовкою медичних працівників на території генерального округу «Житомир».

Питання становища медичної сфери та складні умови при підготовці молодих фахівців розглядає у своєму дослідженні Т. Заболотна [2]. У науковій праці дослідниця вказує на низький рівень молодих фахівців, які виходили з медінститутів в період нацистського правління та починали свою практику, надаючи низької якості медичні послуги.

Серед представлених наукових досліджень найбільш повним в плані висвітлення діяльності медичних навчальних закладів з підготовки медичних працівників є праця С. Стельниковича [3; 4].

Отже, аналіз історіографії свідчить, що питання підготовки медичних працівників, а саме лікарів та середнього медичного персоналу на території Райхскомісаріату «Україна» є малодослідженим, що і зумовлює потребу комплексного дослідження даної теми.

Автор статті поставив за мету проаналізувати систему підготовки лікарів та середнього медичного персоналу для системи охорони здоров'я у Райхскомісаріаті «Україна» в 1941–1943 рр.

З початком окупації та створенням Райхскомісаріату «Україна» німецька адміністрація приділяла значну увагу питанню охорони здоров'я. Для німців це було необхідно з двох причин. По-перше, для забезпечення мінімального рівня здоров'я серед місцевого населення, яке повинно було фізично працювати для потреб Райху, а також для відправлення на роботи безпосередньо до Німеччини. По-друге, для уникнення поширення епідемічних захворювань, що значно ускладнювало перебування нацистів на території Райхскомісаріату «Україна». Тому, одним із першочергових завдань для німецької цивільної адміністрації було якнайшвидше відновити медико-санітарну мережу в Райхскомісаріаті «Україна» [5].

На початку окупації, а пізніше зі створення цивільної адміністрації в Райхскомісаріаті «Україна» нацистське керівництво зіштовхнулося з рядом проблем у сфері охорони здоров'я. Німці отримали у спадок зруйновану систему медичного обслуговування, включаючи медичні установи, навчальні заклади з підготовки медичних кадрів і персоналу та аптечну мережу.

На початку військових дій на території Української РСР літом 1941 р., радянська влада провела евакуаційні заходи, які були одними із найбільш масштабних у світовій історії. Евакуація багато в чому визначила подальший хід війни для СРСР. Тому для Райху евакуація, зокрема медичної галузі, значною мірою утруднювала перебування на окупованій території УРСР та реалізацію запланованої політики.